

Efsanelerde Kara Renginin Görünümü

Appearance Of The Black Color In The Myths

Sinan GÖNEN*

Özet

İnsanlar çevrelerinde gördükleri varlıkları, algıladıkları renklerle bütünleştirerek tanımlamışlardır. Bu renklerden biri de karadır. Bu makalemizde karanın olumlu ve olumsuz anlamı ile efsanelerimize yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Efsane, kara, olumlu, olumsuz.

Abstract

People define objects by unifying the colors which they perceive. One of these colors is the black. In this article, positive and negative meaning of black with its reflection to our legends will be examined.

Key Words

Legend, black, positive, negative.

* Araş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

İnsan yaşamını anlamlandıran unsurlardan biri de renklerdir. Göze hitap eden renkler buldukları yerleri ve onları algılayan insanları çeşitli açılardan etkilerler. Renkler karşısında insanların etkilenmeleri bazen olumlu olduğu gibi, bazen de olumsuz olabilmektedir. Olumluluk ve olumsuzluk insanların renklere verdikleri anlamla bağlantılıdır. Bazı renkler insanlarda soğuk ve itici etki oluştururken, bazılarının çekici, bazılarının da dinlendirici etkisinin olduğunu hepimiz yakından biliriz.

Renkler insan yaşamının bütün alanlarını kuşatmıştır. Nerede, ne zaman hangi rengin kullanılacağı belirli kalıplar üzerine oturtularak, geleneklerimiz arasına girmiştir. Biz bu yazımızda karanın halk anlatmalarımızdan efsanelerimize yansımalarını inceleyeceğiz. Öncelikle kara insan zihninde taşıdığı anlamın sınırlarını çizmek yararlı olacaktır.

Kara, Türk kültüründe yer etmiş en köklü renklerden biridir. Hemen hemen bütün yazılı kaynaklarımızda karşımıza çıkan bu renk, genellikle olumsuzluğun sembolü olarak kullanılmıştır. Kara, yönleri adlandırırken kuzeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla kuzeyden esen rüzgâra *karayel*, çetin geçen kışa *karakış* adı verilmektedir. Bunların yanında yeryüzü parçası kara ile tanımlanmış ve *kara toprak* yeryüzü için kullanılan ifade şeklini almıştır. *Kara budun* ya da *kara halk* milletin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Karanın kültürümüz içerisinde en fazla yer aldığı alanlardan biri de yas törenleridir. Bu törenlerde kara renkli elbiseler giyilerek acı ve keder bu şekilde açığa çıkarılmaya çalışılır. Ayrıca, tabiat unsurlarının yüceliğini ve korkunçluğunu ifade etmek için *kara dağlar*, *kara sular*, *kara ormanlar*, vb. söyleyişler hemen hemen bütün yörelerimizde doğa için kullanılan kalıplaşmış adlardır. Kara ile ilgili sayısız atasözü ve deyim vardır.

Yukarıda karanın bütün olumsuzlukları üzerinde topladığı görülmektedir. Ancak, karanın olumlu anlamları üzerinde taşıdığı durumlar da vardır. Örneğin *gözü kara* deyiminde karanın olumlu anlam da kullanıldığını, cesaret ifade ettiğini söyleyebiliriz. Evcil hayvanlardan at, köpek, deve, koç, koyun, eşek için de kara olumlu anlamda kullanılmıştır.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, kara kelimesi bünyesinde çok çeşitli anlam ve ifadeleri barındırmaktadır. Bu sebeple Türkçe özel adlarda sıkça kullanılmıştır. Şahıs adları ve yer adları en fazla görüldüğü alandır (Karadoğan, 2004: 93).

Aşağıda karanın kara ile ilgili örnek efsanelerin motifleri verilerek, efsane ile kara arasındaki bağ incelemeye çalışılacaktır. Efsanelerimize yansıyan karanın ifade ettiği anlamı şu şekilde değerlendirebiliriz:

I. OLUMSUZLUĞU ÜZERİNDE TAŞIYANLAR

- a. Kara Hayvanlar
- b. Kara Göller
- c. Kara Taş ve Kayalar
- ç. Kara ile İlgili Deyimler
- d. Kara ile İlgili Beddualar
- e. Kara İnsan Uzuvarı
- f. Kara Dağlar
- g. Kara Ağaçlar
- ğ. Kara Evler
- h. Kara ile Tanımlanan Olağaniüstü Varlıklar

II. OLUMLULUĞU ÜZERİNDE TAŞIYANLAR

- a. Büyüklük, Ulluluk, Cesaret, Sevimsizlik İfade Eden Lâkaplarda Kullanılışı
- b. Yerleşim Birimlerinin Adlarında Kullanılışı
- c. Güzellik Unsurlarını Tasvir Ederken Kullanılışı

I. OLUMSUZLUĞU ÜZERİNDE TAŞIYAN VARLIKLAR**a. Kara Hayvanlar**

Efsanelerde kara, hayvanları tanımlamakta sıkça kullanılmıştır. Yabanî ya da evcil bütün hayvanlar kara ile tanımlanmışlardır. Aşağıda; yılan, köpek ve koyunlarla ilgili anlatılan efsanelerden örnekler yer alacaktır.

Kara yılanlarla ilgili birçok yöremizde çeşitli efsaneler anlatılır. Bu efsaneler birbirinin varyantı durumundadır; zira gelişen olayların hepsi ortaktır. Efsanelere bakacak olursak,

Malatya'nın Yakınca köyünden biri Almanya'da işçi olarak çalışmaktadır.

Türkiye'ye gezmeye geldiği bir yıl üzüm bağında, bir kara yilandan korkarak onu öldürür. Ertesi yıl yine bağında üzüm toplarken öldürdüğü kara yılanın eşi sepete saklanır. Kara yılan eşinin öcünü Almanya'da işçiyi öldürerek alır (Alptekin, 1993: 153-154).

Diğer efsane ise şöyledir:

Silifke'de bir bahçede çalışan genç sarmaş dolaş olan iki kara yilandan birini öldürür. Askere gider, gelir. Yine bir gün bahçede çalışırken öldürdüğü kara yılanın eşi kamçı şekline girerek genci döver, sonunda genç ölür (Erol, 1996: 178).

Yukarıda motifleri verilen efsanelerde görüleceği üzere insanlara daima korku veren, onların ürpermelerine sebep olan yılanı, insanlar olumsuzluğun sembolü kara ile tanımlanmışlardır. Yılanın insanları öldürmesi de bu olumsuzluğun bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Niğde'de anlatılan kara yılanla ilgili efsane ise şöyledir:

Her sonbahar Niğde genç kızlarına bir kara yılan görünür. Yine yılın birinde bir geline yılan görünerek ondan baş örtüsünü kendisine bağlamasını ister. Gelin bunu yapmayınca ertesi gün kemerini ister. Onu da yapmayınca evde gelini sıkıştırır ve kuy-

ruğuna kurdela bağlatır. Bunun üzerine yılan kışın uzun süreceğini söyler. Şayet gelin, baş örtüsünü ya da kemerini verse idi, kış uzun geçmeyecekti (Sönmez, 1994: 413).

Burada; gelinin kara yilandan korkarak isteklerini yerine getirmemesi, kışın uzun sürmesine yol açmış; bu da kara yılanın olumsuzluğu üzerinde taşıdığı göstermiştir.

Malatya'nın Darende ilçesinde kara yılanın aşkı ile ilgili şöyle bir efsane anlatılır:

Burada yaşayan dünyalar güzeli bir kıza, bir kara yılan âşık olur. Her gün onu seyreder.

Gün gelir kız evlenir. Kara yılan onu tekrar bulur. Geceleri koynunda uyur. Zaman ilerledikçe kız yaşlanır ve ölür. Karayılan da onun mezarına girerek kendini öldürür (Alptekin, 1993: 155-156).

Yukarıda kara yılanın bir insana âşık olması olağanüstülük taşımaktadır. Yine burada kara yılanın sevdiğine kavuşamaması olumsuzluğun ta kendisidir.

*

Türk kültüründe özellikle kırsal kesimde köpeğin büyük yeri vardır. İnsanlara sadık olması ve koruyucu özellikleri ona bu değer verilmesinin başlıca sebebidir. Aşağıdaki efsane de bir köpekle ilgilidir.

Köyde yaşayan bir adam, karısını evde bulunan kara köpeklerine yedireceği konusunda korkutur. Aslı bir cin olan kara köpek evin hanımını bir gün alır, götürür. Hanımını bir türlü bulamayan adam bir hocanın yardımıyla karısını kara köpeğin elinden kurtarabilir (Göde, 2002: 434).

Burada kara yine olumsuz bir durumun içinde yer almıştır. Kara köpeğin evin hanımını kaçırmaması karanın olumsuzluğuna örnektir.

*

Anadolu'da kara ile tanımlanan hayvanlardan biri de koyunlardır. Birçok yöremizde kara koyunlarla ilgili efsaneler anlatılır. Bunlardan biri de Urfa'da geçer.

Urfa'nın Yaylabağı köyünde bulunan bir beyin dünyalar güzeli kızına köyün çobanı âşık olur. Çobanın kızıyla buluştuğunu öğrenen bey, eğer bir hafta su içmemiş koyunları, dereye gitmekten kavalıyla vazgeçirebilirse kızını kendisine vereceğini söyler. Çoban kavalını çalarken bir kara koyun dereye iner, suya ağzını değdirir, içmeden geri gelir. Sonuçta çoban kızı almayı başarır. Kara koyunun böyle davranmasının nedeni ise, onun anasının tarlalara izinsiz girmesi sonucu çoban tarafından dövülmesi, kara koyunun erken doğmasına sebep olmuş, sonuçta anası da ölmüştür (Sakaoğlu, 2003: 135-137).

Hemen hemen olay örgüsü aynı olan efsanenin bir diğer varyantı ise Isparta'da anlatılır:

Anamas yaylası yörük beylerinin birinin yedi oğlu, bir kızı vardır. Kızına beyin çobanı âşık olur. Bir gün sürüyü eşkıyalar basar, bunu çobanın kavalıyla anlayan bey kızı, ağabeylerine haber verir, sürü ve çoban kurtulur. Çoban ile kızın aşkı ortaya çıkar. Ağabeyleri koyunları üç gün susuz bıraktıktan sonra çobanın kavalı ile onları sudan vazgeçirebilir ise kız kardeşlerini ona verecekleri söylerler. Bir kara koyun hariç diğerleri

sudan içmezler. Çoban kızı alamaz ve işini bırakır. Onun gidişi ile sürü dağılır. Tekrar onun kavalı ile sürüler toplanır ve çoban aşkına kavuşur (Göde, 2002: 456).

Yukarıda her iki efsanede de çoban sevdiği kızı almayı başarır; ama çobanı zora sokan bir kara koyun olması olumsuzluğu karanın üzerinde topladığını açıkça göstermektedir.

b. Kara Göller

Anadolu'nun birçok yerinde büyüklü küçüklü göller vardır. Bu göllerden bazıları da kara ile tanımlanarak *kara göl* adını almıştır. Göllerin bu adı almaları karanın taşıdığı anlamla ilgilidir.

İzmir'in 40 km uzağındaki Yamanlar Dağı'nda bulunan Karagöl'ün olduğu yer önceleri bir köydür. Hz. Hızır dilenci kılığında köye gelir ve yardım ister. Bir kadının dışında hiç kimse yardım etmez. Hz. Hızır, bu kadını yanına alarak köyü terk eder. Köy suya batar, insanlar da balık olur. Köyün battığı yerde oluşan gölün suyunun rengi siyah olduğundan göle Karagöl denir (Ayva, 2001: 255).

Yukarıdaki efsanede Hz. Hızır'a köylülerin yardım etmemesi olumsuz sonucu hazırlamıştır. Nitekim sonuçta köyün suya gark olmasıyla birlikte oluşan göl kara ile adlandırılmıştır.

Bir diğer Karagöl ise Gemlik'te bulunmaktadır.

Burada bulunan gölün bir dervişin duası sonucu suları çekilir ve yerinde bir demir kapı ortaya çıkar. Demir kapının ardı altınlarla doludur. Bunu almaya gidenler o kapıdan su fişkırmaları ile ölürlür. Bir gün dervişin duası sonucu su yine çekilir. Derviş altınları kendisi almayı deneyince o da suda kaybolur. Bu olaydan sonra göle Karagöl denilir (Ayva, 2001: 368).

Bu efsanedeki olayın olumsuz yönü sihirli bir kapı ile korunan altınların insanların iştahını kabartması ve sonunda onların ölmesidir. Burada da oluşan göl yine kara ile tanımlanmıştır.

c. Kara Taş ve Kayalar

Anadolu'nun birçok yöresinde insanların dikkatini çeken taş ve kayalar vardır. Bu taş ve kayaların aldığı şekillere insanlar tarafından çeşitli anlamlar yüklenirken, onların renklerine de anlam verilmeye çalışılmıştır. Bu taşlardan biri de Hatay'ın Dört Yol ilçesindedir.

Dört Yol'un Kuzuculu kasabasında bulunan iki kara taşın efsanesi şöyledir:

Burayı eksiden iki kardeş yönetirlermiş. Bu iki kardeşin birinin oğlu, birinin kızı olur. Bunlar büyüyünce nişanlanırlar. Oğlanın babası ölünce amcası, kızını yeğenine vermeyi kabul etmez. Oğlan, Mısır valisinin asker yardımı ile köyü basar. Cuma namazı çıkışı direnenleri öldürürler. Birbirine kavuşan sevgililer orada siyah taş olurlar (Aslan, 1997: 44).

Yukarıda gençlerin izinsiz kavuşmaları sonucu kara taş döndüklerini görüyoruz. Burada yine taşların renginin kara olması olayın olumsuz sonuçlanmasının gereği olarak karşımıza çıkmıştır.

Sivas'ta bulunan siyah taşlarla ilgili ise şöyle bir efsane anlatılır:

Sivas'ın Şifahiyeye Medresesi'nin önünden Timur geçmektedir. Medresenin taşları parlayarak Timur'un atının gözlerini alır, at ürker ve Timur atından düşer. Bunun üzerine Timur ateş yakılarak taşların karartılmasını ister. Kararan taşlara Siyah Taşlar adı verilir (Özen, 2001: 187-188).

Burada da taşların karaya dönüştürülmesinin başlıca nedeni Timur'un atından düşmesidir. Bu olayın olumsuzluğu taşların karalaştırılmasında kendisi göstermiştir.

Bir diğer efsane ise Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde bulunan Karataş Mevkii ile ilgilidir.

Burada bir savaş olur ve bir yiğit sapanı ile kocaman kara bir taşı düşmana fırlatır. Kaldırılmasının imkânı olmayan Karataş bugün ziyaret edilmektedir. Adını da o mevkiye vermiştir (Terkeşli, 2000: 81). Buradaki olumsuzluk ise insanların canına, malına zarar veren, olması hiçbir zaman istenmeyen savaşın ortaya çıkmasıdır.

ç. Kara İle İlgili Deyimler

Karanın deyimlerimiz içerisinde bağı kara şeklinde kullanıldığı herkesçe bilinmektedir. Lâle ile ilgili anlatılan bir efsane lâlenin bağrının kara olmasını ve deyim anlamını şöyle açıklar:

Menekşe ile Lâle iki âşıktır. Baharın ilk günü buluşmak için sözleşirler. Kız olan Menekşe o tarihte buluşma yerine gelir, ama Lâle gelmez. Lâle yazın geldiğinde menekşe soğuktan gömgök olmuş, boynu bükülmiştir. Lâle hatasını anlar ve derdinden tutuşup yanar ve bağı kapkara olur (Kaplan, 2002: 124).

Burada açıkça görüleceği gibi lâlenin yaptığı hata kendisinin bağrının yanmasına sebep olmuştur. Efsanemiz *bağı kara* deyimini, teşhis sanatını güzel bir şekilde kullanarak açıklamaktadır.

Bir diğer efsanemiz ise güzel geleneklerimizden *gelin alma* ile ilgilidir.

Karayazı'dan bir aile, Muş'tan bir kız ister. Düğün için yüz atlı toplanır. Yengelerle beraber Muş'a giderler. Her şey planlanır, konak yerleri tespit edilir.

Gelin alayı Muş'a varır, gelinlerini alıp kararlaştırılan günde geri dönerlerken yolda tipi yüzünden yollarını şaşırırlar ve hepsi donarak hayatlarını kaybederler. Sadece gelin sağ kalabilir. Gelin uzun uğraşlar sonucu eve dönebilir. Geline kaynatası düğünçüleri ve olayı sorar, gelin de "Alnımdaki Kara Yazı!" diye cevap verir. Bu hâdiseden sonra o bölgenin adı Karayazı, insanların dondukları yere de Kırgındere denmiştir (Seyidoğlu, 1997: 193-194).

Yer adını açıklayan efsanemizde karşımıza çıkan *alnımdaki kara yazı* deyimini olayın olumsuzluğu en güzel şekilde ifade etmektedir.

d. Kara ile İlgili Beddualar

Kalıplaşmış sözlerimiz arasında yer alan beddualarımız içerisinde kara çokça kullanılmıştır. Genellikle hem bedduanın ve hem de karanın olumsuz anlam ifade etmesi bu rengin beddua ederken kullanılmasında önemli rol oynamıştır. Bu durum efsanelerimize de yansımıştır. Aşağıdaki efsanemiz buna güzel bir örnek oluşturacaktır:

Konya ilinin Ereğli ilçesine bağlı Andıgara köyünün adıyla ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

Buraya (Andıgara) ilk olarak bir bey obasıyla beraber yerleşir. Bu bey, sonra gelen obaların köyüne yerleşmesine izin vermez. Cıvara yerleşmek zorunda kalan bir oba ile Andıgara köylüleri arasında daima huzursuzluk çıkar. Tam anlaşmışları sırada Andıgaralılar komşu köye baskın yaparlar. Bu sırada köyde bulunan yaşlı bir kadın "Andınız gara gelsin." şeklinde beddua eder.

Bu bedduayla beraber köye Andıgara adı verilir (Ege, 1992: 89).

e. Kara Renkli İnsan Uzuvarı

Kara insanları nitelerken bazen olumlu, bazen de olumsuz anlamıyla kullanılmaktadır. Aşağıda yer alacak efsanelerde karanın olumsuz anlamıyla kullanıldığı görülecektir.

Erzincan'ın eski adı Karakulak yeni adı Otlukbeli olan ilçesinin eski adının kaynağı şöyledir:

1. Dünya Savaşı öncesi burada bulunan bir Ermeni köyündeki kulağı kara keşiş her yıl cıvarda bulunan yedi kilisede 600 papaz yetiştirir. Bu keşişin adı yaşadığı yere ad olarak verilir (Kara, 1993: 78).

Yukarıda keşişin kulağının kara olması hem kendine lâkap olduğu gibi yaşadığı yere de ad olarak verilmesine sebep olmuştur. Ayrıca çoğunluğu Türk ve müslüman olan Anadolu insanının Ermeni keşisine olumsuz anlamıyla yüklü kara nitelemesini kullandığını söyleyebiliriz.

f. Kara Dağlar

Karanın tabiatıta var olan bütün varlıklarla bütünleştiği görülmektedir. Bu varlıklardan biri de dağlardır. Belki de kara ile en iyi uyumu dağlar sağlamaktadır. Aşağıda Diyarbakır'da bulunan Karacadağ'ın bu adı alması da kara ile ilgilidir.

Diyarbakır beyinin güzel bir kızı vardır. Bu kıza beyin fakir marangozu âşık olur. Annesini istemeye gönderir. Beyin bir şartı vardır. Daha önce beyin oğlu dağda ejderha tarafından öldürülmüş, atalarından kalma kılıç da orada kalmıştır. Delikanlı ejderhayı öldürür, o kılıcı getirirse kıza alacaktır. Delikanlı dağa gider; ama ejderhanın ateşiyle ah çekerek can verir. Bunun üzerine annesi dağa "Karaca büriün." diye beddua eder. O günden sonra dağa Karacadağ denilir (Yavuz, 1989: 151). Beddua sonucu dağın kara ile tanımlandığını görüyoruz. Ama bedduaya sebep olan olumsuz durumu unutmamız gerekir.

g. Kara Ağaçlar

Çevremizi kuşatan unsurlardan biri de ağaçlardır. Ağaçlara Türk kültüründe kutsallık yüklendiği de olmuştur. Efsanelerimize de yansıyan ağaçlar bazen yansıttıkları renkleriyle bütünleşmişlerdir. Aşağıda kara ağaç ile ilgili anlatılan ve olumsuz anlamları ifade eden efsane örnekleri yer alacaktır:

Sivas'ın Divriği ilçesi Kömek köyünde kutsal kara ağaçlar vardır. Kara ağaçlardan biri kurban bayramı gecesi secde eder. Seher vakti pınara inen bir kadın bu olayı görür. Kara ağaç kadını görünce öyle kalakalır. Kadın ise fazla yaşamaz ve ölür (Özen, 2001: 73-74).

Yukarıdaki efsanede olağanüstü özelliklerle örülü olaya bir kadının tanık olması olumsuz olayları beraberinde getirmiştir. Ağaçların kara ile ifadelendirilmesi de bundandır.

Aşağıdaki efsanemiz ise Giresun'da bulunan Karabulduk köyünün adında yer alan karanın bu ada nasıl eklendiğini çok güzel bir şekilde anlatıyor:

Burada altına yağmur suları dahi geçirmeyen büyük bir çınar ağacı vardır. Yağmur yağdığı zaman halk bu ağacın altına sığınır.

Bir zaman sonra ağacın büyük dalı kesilir ve buradan ağaç çürümeye başlar. Çürüyen budağın kararmasından dolayı buraya Karabudak adı verilir ve daha sonradan Karabulduk olur (Gökdağ- Gökşen, 1998: 188).

ğ. Kara Evler

Karanın olumsuz anlamını üzerinde taşıyan bir diğer unsur ise içerisinde yaşamımızı sürdürdüğümüz evlerimizdir. Aşağıda evlerle ilgili Tekirdağ'da anlatılan bir efsane yer alacaktır.

Burada yaşayan bir beyin üç oğlu bir kızı vardır. Çocuklarını evlenme çağına gelince sıra ile evlendirerek uzak yerlere yerleştirir. Sıra en çok sevdiği küçük oğluna gelir.

Bey onu kendi evine yerleştirir. Ama zaman geçmesine rağmen bir türlü en küçük oğlunun çocuğu olmaz.

Bey bunun üzerine evini karaya boyatır. Bu olaydan sonra onların oturduğu evle birlikte köylerine Karaevli denmeye başlanır. Bu ad, zamanla Karaveli'yi dönüştür (Oy, 1961: 2508-2509).

Burada olduğu gibi kara çocuksuzluğu da sembolize eder. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de Hanlar Hanı Bayındır Han, beylere ziyafet verirken, oğlu kızı olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı da kara otağa kondurmuş ve oğlu kızı olmayanın önüne kara koyun yahnisini, altına kara keçe açılmasını istemiştir. Bu tarihî olaydan da anlaşılacağı üzere çocuksuzluk Türk tarihinde kara baht olarak görülmüştür.

h. Kara ile Tanımlanan Olağanüstü Varlıklar

Kara, olağanüstü varlıkları adlandırırken de kullanılmıştır. Bunlar, genellikle insanlara zarar verdiği inanan ve insanlar tarafından zararlı görülen varlıklardır. Aşağıda karabasan ve karavura ile ilgili iki efsane örneği yeracaktır:

Karabasan, dul ya da yalnız yaşayan kadınlara uyurken gelir. Ağırılık hissettirir, korkutur. Dul kadınları evlenmeye zorlar (Özen, 2001: 354).

Karavura ise alkarısının erkeklere musallat olanıdır. Avuç içi delik olanı, insanı korkutur; delik olmayanı öldürmüştür. Bir adamın üzerine avuç içi delik olanı çıkar. O

da korku ile onun kavuğunu alır. O andan itibaren insan şekline girerek hizmete başlar (Özen, 2001: 354).

Hem karabasan hem de karavura insanlara zor anlar yaşatan, hatta onları ölüme kadar götüren varlıklardır. Bu varlıkların en kötü olumsuzlukları üzerlerinde taşıması, kara ile tanımlanmaları gerektirmiştir.

II. OLUMLULUK

a. Büyüklük, Ululuk, Cesaret, Sevimlilik İfade Eden Lâkaplarda Kullanılışı

Karanın olumsuzluğu ifade etmesinin yanında az da olsa olumlu anlamlarla da efsanelere yansıdığı görülmektedir.

Kara, olumlu anlamı içerisinde büyüklük, ululuk, cesaret, sevimlilik, güzellik, vb duyguları barındırır. Genellikle çevremizdeki bütün canlı ve cansız varlıkları adlandırırken kullanılan kara, insanları adlandırırken büyüklük ve cesareti temsil etmiştir. Bu arada insanın ten renginden dolayı da kara ile adlandırıldığı da unutulmamalıdır.

Efsanelere yansıyan kara olumlu anlamıyla genellikle insanlara verilen lâkap olarak karşımıza çıkar. Lâkap alan insanlar da çoğunlukla kahraman bir asker ya da veli olarak görünür.

Anadolu'nun birçok yöresinde lâkabında kara olan ve veli olduklarına inanılan şahıslar bulunmaktadır. Kara Yakup, Karababa, Karışeyh, Karabey, Karaca Ahmet, vb. bunlardan sadece birkaçıdır.

Erzincan'ın Tercan ilçesinin Gökçe köyünde bulunan yatırda şehit bir veli yattığına inanılır. Kara Yakup adıyla bilinen bu veli, köye gelen eşkıyalara engel olmaktadır. Yatıra, birçok hastalık için dilekte bulunulur (Kara, 1993: 25).

Erzincan'da bulunan Karababa ve Alicerah için de şöyle bir efsane anlatılır:

Karababa ve Alicerah'ın mezarları, Erzincan'ın Çalarmut yaylasının güneyinde Çamlık Dağı denen bir tepededir. Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşmüşlerdir. Birbirlerine top attıklarına inanılır. Şu an mezarları ziyaret yeridir (Kara, 1993: 24).

Isparta'nın Eğirdir ilçesi Bağören köyünde mezarı olan ve veli olduğuna inanılan Karaca Ahmet Dede için ise şöyle bir efsane anlatılır:

Yatırım bekçisine rüyasında Karaca Ahmet Dede, "Ben Kıbrıs Savaşı'na gidiyorum. Kimse ben gelene kadar ziyaretime gelmesin." der. Nitekim savaş dönüşü rüyasında bekçiye döndüğünü haber verir. Bir gün köye bir Kıbrıs gazisi gelir. Yanında kahramanca savaşan Karaca Ahmet'i aramaktadır. Ama köyde veliden başka Karaca Ahmet adında başkası yoktur (Göde, 2002: 474).

Veli olduğuna inanılan insanlardan biri de Erzurum'un Hasankale ilçesinde mezarı bulunan Karışeyh'tir. Onunla ilgili anlatılan bir efsaneyi aşağıya alıyoruz:

Bir kadın Osmanlı-Rus Savaşına katılan oğlunun durumunu Karışeyh'e sorar. Karışeyh kadına oğlunun prangalı şeklini, koltuğunun altında gösterir. Kadının ısrarı üzerine Karışeyh, kadının yanına oğlunu o hâlde getirir. Kara Şeyh'in mezarı şimdi türbedir (Seyidoğlu, 1997: 96).

Anadolu'da yakın dönemlere kadar insanların dertlerine halk hekimlerinin çare bulduklarını söyleyebiliriz. Aşağıdaki efsanemizde de Karaca Ahmet adında bir veli, halk hekimliği yaparak aklî dengesi bozuk olanları tedavi ettiğini görüyoruz. Efsanemizde olay şöyle gelişir:

Horasan erenlerinden Karaca Ahmet, ülkesinden göç eder, Afyonkarahisar'ın Tez Hüyük yöresine gelerek çadırını kurar. Yörenin beyi durumu öğrenir. Karaca Ahmet'i yanına çağırır, bu arada beyin aklî dengesi bozuk olan kızı, Karaca Ahmet'in tedavisi sonucu iyi olur. Bunun üzerine bey, kızını Karaca Ahmet'le evlendirir ve kırk gün kırk gece düğün yaparak mutluluklarını sağlar.

Karaca Ahmet devrin en ünlü doktorları arasında yer alarak binlerce akıl hastasını iyileştirir. Onun ölümünden sonra yaşadığı köye Karacaahmet adı verilir (Önder: 1976: 17).

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında şüphesiz Türklerin yeni yurtlarına inşa ettiği binaların önemli yeri vardır. Bu binalardan biri de şüphesiz hamamlarımızdır. Hemen hemen bütün yerleşim yerlerimizde tarihi çok eskilere giden hamamlarımız vardır; ve bu hamamlarımızla ilgili çeşitli efsaneler anlatılır. Bu efsanelerden biri de Elâzığ'ın Palu İlçesinde bulunan Kara Çemşit Hamamı ile ilgilidir:

Palu kalesini fetheden Osmanlı beylerinden Kara Çemşit, adının yaşaması için bir ok atar. Okun düştüğü yere bir hamam yapılır. Hamam onun adıyla anılır (Alptekin, 1993: 95).

b. Yerleşim Birimlerinin Adlarında Kullanılışı

İnsanlar yaşadıkları yerleşim birimlerinin adlarını verirlerken kara renginden faydalanmışlardır. Bazen bu durum efsanelerimize de yansımıştır. Aşağıda örnek olmak üzere Burdur iline bağlı *Karapınar* köyünün adına bağlı olarak anlatılan bir efsane yer alacaktır:

Bu köye ilk konan yörük kadınlarından biri elinde bulunan kirmanını yere düşürür. Kirmanı uzaklaşıp gittiği yerden alan kadın, ucunun ıslak olduğunu fark eder. Hemen kirmanın düştüğü yeri eşen kadın su fışkırmasıyla karşılaşır ve orayı pınar yapar. Zamanla pınarın çevresine bir köy kurulur.

Önceleri Garı Bınarı denen yere zamanla Gara Bınarı adı verilir. Bu ad da ilerleyen zamanlarda Karapınar'a dönüşür (Sakaoğlu, 1995: 22-27).

Efsanemizde görüleceği üzere kara rengi *garı* kelimesinin zamanla değişime uğramasından oluşmuştur. Efsanemizde suyun önemini ve insan yaşamındaki değerini açıkça görebiliriz. Zira insanlar suyun bulunduğu yerlere yerleşim yeri kurmaya özen göstermişlerdir.

Burada konumuzla doğrudan ilgili ama karanın taşıdığı anlam açısından zayıf bir efsaneyi de vermenin yararlı olacağı görüşündeyiz. Bu efsanemiz Karaman ilimizin adıyla ilgilidir.

Eskiden adı Larende olan buraya Ermenek'teki Ermeniler ile Moğollar sık sık akınlar düzenlerler. Orta Asya'dan gelen Karamanoğlu Beyliği buraya konar. Bu akınların üstesinden gelerek buraya beyliğin adı konulur (Özmen, 2001, 97).

Efsanemiz, Karaman'ın adı ile Karamanoğlu Beyliği arasındaki bağlantıyı anlatmakla birlikte Karamanoğlu adının kaynağı hakkında bize bilgi vermektedir.

c. Güzellik Unsurlarını Tasvir Ederken Kullanılışı

Kara bazen de insanların veya evcil hayvanların gözlerini tasvir ederken kullanılır. Aşağıdaki efsanemiz buna örnek oluşturmaktadır:

Gazi Antep'te bulunan bir cami bir zamanlar harabe hâindedir. Koca Battal Ağa adıyla bilinen birisi, "Allahum, şu kara gözlü sürülerimden bana helâl kazanç ver de, camii yeniden yaptırayım." diye dua eder. Duası kabul olunur ve cami yeniden yapılır. Caminin adı bu olaydan sonra Karagöz Camii olur (Özdemir, 2003: 165).

Efsanelerimize en çok yansıyan renk kara olmuştur. Bu fazlalık örneklerin çokluğunda da kendini göstermiştir. Ayrıca; kara, efsanelerimize hayatta ifade ettiği bütün anlamlarıyla yansımıştır. İnsanların değer vererek efsane dünyasına kattıkları bu renk, efsaneler ile gerçek hayatın ilgi kurulabileceği bir alanı ortaya çıkarmıştır.

Kara insan ve çevresiyle öylesine bütünleşmiştir ki, âdeta insanın değer verdiği bütün varlıkları, içerdiği anlamıyla tanımlamıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere olumsuz anlamıyla efsane dünyasına yansımaları daha fazla olan bu rengin olumlu anlamıyla da yansıdığı görülmüştür.

Olumsuz anlamıyla karşımıza çıkan karanın, insanları zor duruma düşüren, güçlüklerle karşı karşıya bırakan, bütünüyle insanı olumsuz etkileyen varlıklarla efsanelere yansıdığı görülmüştür. İnsanın çevresinde bulunan hayvanlardan, doğadaki ağaç, dağ, kaya, vb. varlıklara kadar çok geniş bir yelpazede bu yansımaları karşılamaktayız. Karanın olumlu anlamda insan yaşamında taşıdığı değerlerin daha az karşımıza çıkması efsanelerimizde de kendini hissettirmiştir. Yukarıda görüleceği üzere olumlu anlam, büyüklük, cesaret, vb. durumları ifade eden lâkaplarda, yerleşim birimlerine ad verilmesinde ve güzellik unsurlarının tasvir edilmesinde kendini göstermiştir. Örnek efsane metinlerinden yola çıkarak karanın yaşam ve efsaneye yansımalarının birbirine paralel geliştiğini açıkça söyleyebiliriz. ©

KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat (1993), *Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler)*, Antakya.
- Aslan, Kadir (1997), *Dörtüyl Yer Adları-Efsaneler-Ağutlar*, Antakya.
- Ayva, Aziz (2001), *Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Konya (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Ege, Erdiñç (1992), *Konya (Ereğli) Folklorundan Örnekler*, Konya. (bitirme tezi).
- Erol, Mehmet (1996), *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Kayseri (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Genç, Reşat (1996), *Nevruz ve Renkler*, Ankara.
- Göde, Halil Altay (2002), *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Konya, (yayımlanmamış doktora tezi).
- Gökdağ, Bilgehan Atsız-Cengiz Gökşen (1998), "Giresun Efsaneleri", *Giresun Kültür Sempozyumu 30-31 Mayıs 1998, İstanbul*, 188-201.
- Kaplan, Bedia (2002), *Efsane Gibi Şehir*, Konya.
- Kara, Ruhi (1993), *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara.
- Karadoğlan, Ahmet (2004), "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", *Millî Folklor, Yaz*, 62, 89-99.
- Oy, Aydın (1961), "Tekirdağ'da Yer Adları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (146), Eylül, 2508-2509.
- Ögel, Bahattin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Ankara.
- Önder, Mehmet (1976), *Aldı Sözü Anadolu*, Ankara.
- Özdemir, Yahya (2003), *Gazi Antep Efsaneleri İnceleme-Metin*, Gaziantep (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Özen, Kutlu (2001), *Sivas Efsaneleri*, Sivas.
- Özmen, Habib (2001), *Konya'dan Derlemeler*, Konya, (bitirme tezi).
- Sakaoğlu, Saim (1995), "Göller Yöresi Yer Adları Üzerine: Burdur / Bucak ve Isparta/Keçiborlu'dan Yer Adları", *Millî Folklor, Bahar*, 4 (25), Ankara, 22-27.
- (2003), *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.
- Seyidoğlu, Bilge (1997), *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul.
- Sönmez, Bayram (1994), *Niğde Efsaneleri*, Kayseri (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Terkeşli, Dilek (2000), *Kayseri Üzerine Efsaneler*, Konya (bitirme tezi).
- Yavuz, Muhsine Helimoğlu (1989), *Diyarbakır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara.